

IN DE STEIGERS

monumentennieuws uit West-Vlaanderen

2de jaargang, nummer 2 - oktober 1995

Provincie West-Vlaanderen

Een nieuwe toekomst voor het Tolhuis

Het is nu helemaal officieel: de provincie West-Vlaanderen is de nieuwe eigenaar van het Tolhuis (voormalige stadsbibliotheek) op het Jan van Eyckplein in Brugge. Op 29 juni jongstleden keurde de provincieraad de aankoop goed. Hiermee

komt weldra een einde aan de jarenlange leegstand van een belangrijk Brugs monument. In 1996 zal het namelijk precies tien jaar geleden zijn dat de stadsbibliotheek het gebouw verliet voor de nieuwe 'Biekorf'-bibliotheek in de Kuipersstraat.

Toegangstrap tot het Tolhuis in Brugge, met links het smalle geveltje van het zg. Pijndershuisje. Chromolithografie, uitgegeven door de firma Daveluy uit Brugge, 1847. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge)

Het heeft dus zo lang geduurd voor er een nieuwe bestemming voor het Tolhuis gevonden werd. De stad Brugge, die eigenaar was, had geen concrete plannen en verkocht het pand aan een grote bankinstelling. Deze had aanvankelijk de bedoeling om van het Tolhuis zijn Westvlaamse hoofdzetel te maken, maar zag daar uiteindelijk van af en stelde het gebouw opnieuw te koop. Even zag het er naar uit dat een projectontwikkelaar het zou verwerven om het tot luxe-flats te verbouwen - een bestemming die naar het gevoel van velen niet echt paste bij dit historische gebouw. Toen bekend raakte dat het provinciebestuur van plan was het Tolhuis aan te kopen om het opnieuw een openbare bestemming te geven, werd dit zowel in de pers als door eenieder die in cultuurpatrimonium geïnteresseerd is positief onthaald.

Voorgevel van het Tolhuis, begin 20ste eeuw. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge)

De voormalige stadsbibliotheek bestaat uit een complex van verschillende gebouwen aan het Jan van Eyckplein en in de Spanjaardstraat. De naam 'Tolhuis' is historisch eigenlijk alleen van toepassing op het gedeelte achter de natuurstenen gevel op het Jan van Eyckplein. In de middeleeuwen en tot het einde van het Ancien Régime was daar de 'Grote Tol' gevestigd, d.w.z. het kantoor waar invoerbelasting geheven werd op de meeste producten die via interregionale en internationale handel in Brugge werden aangevoerd. In principe werd deze tol door de vorst geheven, maar in de praktijk was hij aan één of meerdere gegadigden in leen of in concessie gegeven (als gunst

of tegen betaling). In de jaren '70 van de 15de eeuw was de 'grote tol' van Brugge in handen van Pieter van Luxemburg. Deze liet het tolhuis in 1477-1478 herbouwen, wat meteen verklaart waarom zijn wapenschild (nu nog altijd) op de gevel prijkt.

Op het einde van het Ancien Régime verloor het gebouw zijn functie. Tussen 1837 en 1876 was het (met uitzondering van het gelijkvloers) zelfs privé-eigendom. In 1876 kocht de stad Brugge het, om er in 1884 de stadsbibliotheek (die voordien in de gotische zaal van het stadhuis ondergebracht was) naartoe over te brengen. In 1889 werd het gelijkvloers als brandweerkazerne ingericht. De brandweer zou er tot in de jaren '60 van

deze eeuw blijven. Bruggelingen van middelbare leeftijd en ouder herinneren zich ongetwijfeld het beeld van de rode brandweerauto's achter de openstaande poorten. Na het vertrek van de brandweer werd de benedenverdieping ingenomen door de uitleenbibliotheek en de discotheek.

Voor het ogenblik onderzoekt een provinciale werkgroep de invulling van het gebouw. De bedoeling is er een aantal publieksgerichte en culturele functies in onder te brengen. Naast een provinciale informatiebalie wordt onder andere gedacht aan het provinciaal archief, de provinciale bibliotheek en het cultuurarchief (P.B.C.) en een tentoonstellingsruimte.

Sint-Salvators: toren (half) uit de steigers

Insiders wisten het al langer, maar nu kan iedereen het met eigen ogen zien: de restauratie van de Sint-Salvatorstoren in Brugge schiet flink op. De herstelling van de 19de-eeuwse bovenbouw is voltooid. In de loop van de zomer kon men de steigers aan dit torengedeelte dan ook stilaan beginnen verwijderen. Eind augustus was men daarmee gereed en tijdens de eerste week van september werden de zware stalen balken weggenomen waarop deze steigers rustten. Hiervoor diende men een tachtig meter hoge kraan te laten aanrukken, wat uiteraard voor enig spektakel zorgde.

De neoromaanse bovenbouw van architect William Chantrell torent in herwonen glorie boven de Brugse daken uit, met de acht herbouwde zijtorentjes, de vernieuwde galmborden en de met nieuw

koper belegde spits. Het parement werd volledig opnieuw gevoegd en waar nodig werd het parement zelf vervangen.

Nu kan de volle aandacht naar het middeleeuwse torengedeelte gaan. Hier wordt niet alleen het parement grondig onder handen genomen (reinigen, herstellen). Ook de talrijke barsten en scheuren moeten behandeld worden. Door speciale verankeringsstechnieken worden de losscheurende muurdelen weer tot een stevig geheel aaneen bevestigd. Aan de zuidzijde van de toren is men bovendien volop bezig met de voorbereidingen tot het gedeeltelijk vrijmaken van de laat 13de-eeuwse constructie. De lezer zal zich herinneren dat bij het verwijderen van een stuk parement geheel onverwacht vroeggotische bouwsporen aan het licht zijn gekomen. Deze bestonden onder

Redactioneel

Met dit nummer van *In de Steigers* wordt de tweede jaargang afgesloten. Het is een ongewoon lijvig nummer geworden. Dit komt onder meer doordat er voor het eerst een overzicht gebracht wordt van de monumenten en landschappen die recent in de provincie West-Vlaanderen beschermd werden. Voor 1994 en de eerste helft van 1995 is dit toevallig een vrij lange lijst - wat elke monumentenliefhebber alleen maar kan verheugen.

Voor het overige is er weer naar een gevarieerde inhoud gestreefd. De aandacht gaat in de eerste plaats naar provinciale initiatieven (aankoop Tolhuis, restauratie Sint-Salvatorskathedraal). Maar daarnaast wordt ook bericht over andere

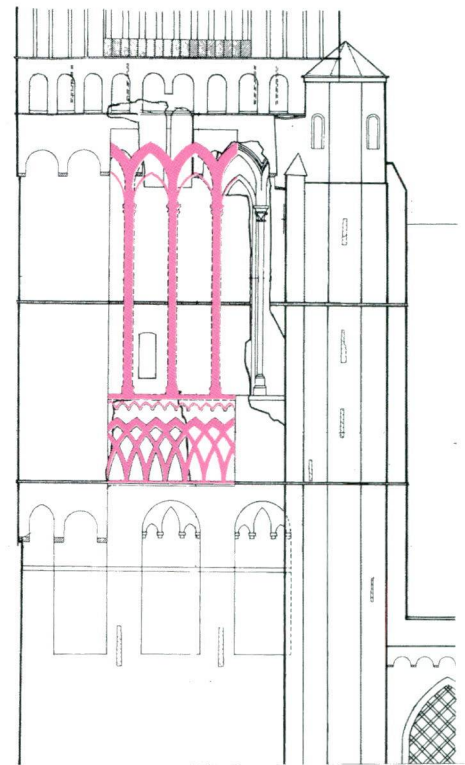
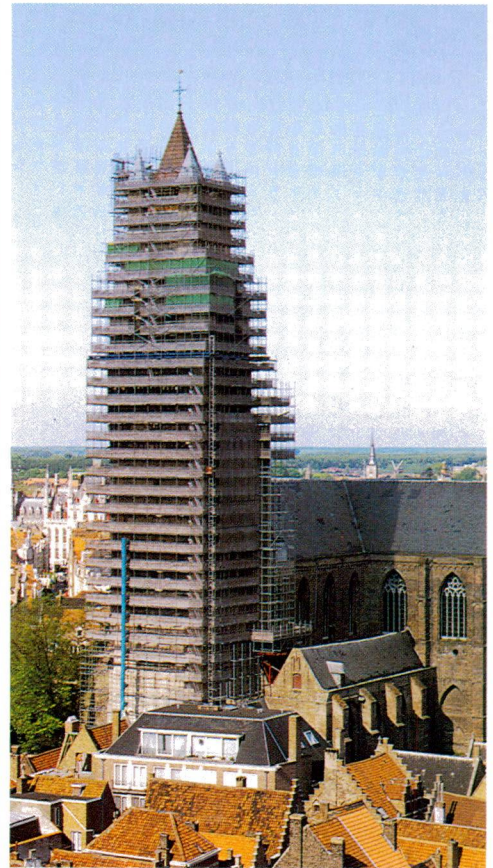
monumenten in West-Vlaanderen die (met provinciale subsidie) gerestaureerd worden of werden. Zo is een artikel opgenomen over het merkwaardige Romaanse kerkje van Snellegem.

Met de uitgave van dit nummer levert *In de Steigers* tevens een bijdrage tot de viering van 40 jaar Dienst voor Cultuur. In 1955 werd immers de Dienst voor Cultuur van de Provincie West-Vlaanderen opgericht en in de tweede helft van oktober 1995 wordt dit herdacht met een hele reeks culturele manifestaties. Vermits *In de Steigers* één van de jongste initiatieven van de dienst is, mocht het blad bij die herdenking niet ontbreken.

andere uit een elegante arcade met zuiltjes in Doornikse steen en daaronder bakstenen parementsversieringen in de vorm van dooreengevlochten spitsbogen.

Het volledig vrijmaken van de oude toestand was niet mogelijk, omdat dit deel van de toren dan niet stevig genoeg meer zou zijn om het gewicht van de 19de-eeuwse bovenbouw te torsen. Toch wilde men deze merkwaardige bouwsporen niet opnieuw helemaal aan het oog onttrekken. Er werd dus geopteerd voor een gedeeltelijk vrijmaken aan de zuidkant van de toren. Hiertoe diende eerst aan de binnenzijde een betonnen structuur aangebracht, om de draagkracht van de zuidelijke torenwand te behouden. Deze betonnen structuur was eind september nagenoeg voltooid. Inmiddels is ook al een eerste stukje van de arcade gerestaureerd.

*Rechtsboven: een onge-
woon gezicht op de
Sint-Salvatorstoren in de
steigers (mei 1995).
Hieronder: de Sint-
Salvatorstoren in sep-
tember 1995, met de
gerestaureerde 19de-
eeuwse bovenbouw.*

Op de tekening hierboven is in het rood aangegeven welk gedeelte van de 13de-eeuwse sporen zichtbaar zal zijn op de zuidwand van de toren. Het gaat om de (gedeeltelijk te reconstrueren) arcade met spitsbogen, met daaronder drie zuiltjes in Doornikse steen. De oude galmgaten tussen de zuiltjes kunnen om bouwtechnische redenen niet terug open gemaakt worden. Daaronder bevindt zich dan nog de baksteenversiering van dooreengevlochten spitsbogen.

Stichting Vlaams Erfgoed start met restauratie Fort Napoleon

Op maandag 5 september jl. stelde de nieuwe *Stichting Vlaams Erfgoed* zich te Oostende aan het grote publiek voor. Tegelijk werd begonnen met een grote ledenwervingscampagne, werd de eerste publikatie van de vereniging gepresenteerd en ging het eerste project officieel van start. Dit 'pilotproject' is de restauratie van het Fort Napoleon, aan de oostzijde van de Oostendse havengeul.

Een 'onthaalstructuur' voor monumentenzorg

Aan de oprichting van de Stichting Vlaams Erfgoed ligt de overtuiging ten grondslag, dat monumentenzorg niet louter een zaak van de overheid is, maar dat ook privé-initiatief én het grote publiek erbij betrokken moeten worden. In de eerste plaats vergt de instandhouding van ons omvangrijke patrimonium een financiële inbreng die niet alleen uit overheidsbudgetten kan komen. Maar monumentenzorg is niet enkel een kwestie van centen. Monumenten, en meer bepaald monumentale gebouwen dienen niet alleen onderhouden en zo nodig gerestaureerd te worden, zij moeten ook 'leven'. Dit wil zeggen dat zij ook inhoudelijk in stand gehouden moeten worden, door het bewaren van hun oorspronkelijke bestemming of door het geven van een gepaste nieuwe bestemming, door een degelijk beheer en in de mate van het mogelijke door ze voor bezoekers open te stellen. Beheer en openstelling van monumenten kunnen evenmin de uitsluitende taak van de overheid zijn.

De idee om een instelling in het leven te roepen die overheids- en privéinitiatief op het vlak van monumenten- en landschapszorg samenbrengt, is niet nieuw. Reeds in de jaren zeventig heeft Andries Van den Abeele, toentertijd o.a. schepen van stadskernvernieuwing in Brugge, deze mogelijkheid naar voor gebracht. Het *Witboek van het Cultureel Onroerend Erfgoed*, uitgegeven door de Koning Boudewijnstichting in 1980, bevatte eveneens voorstellen in die zin.

Uiteindelijk duurde het nog tot 1993 vooraleer er concrete stappen werden gezet. Eén van de beleidsopties van de toenmalige Vlaamse regering was de oprichting van 'een onthaalstructuur voor het Vlaamse erfgoed'. Daarmee werd bedoeld: een organisatie die instaat voor de valorisatie van het bouwkundig en landschappelijk erfgoed. Toekomstige werking en structuur van deze organisatie werden uitgetekend in overleg met het Bestuur voor Monumenten en Landschappen, de Koning Boudewijnstichting en de Stichting Monumenten- en Landschapszorg. Op 23 maart 1994 betuigde de Vlaamse regering haar instemming met de oprichting en op 13 juni 1994 werd het voorstel goedgekeurd door de Vlaamse Raad. De Stichting Vlaams Erfgoed was geboren.

Buitenlandse voorbeelden

De Stichting Vlaams Erfgoed is geen unicum. In het buitenland bestaan gelijkaardige 'onthaalstructuren voor monumen-

Sinds eind augustus 1995 staat een hijskraan in de Bredense duinen: in opdracht van de Stichting Vlaams Erfgoed wordt het Fort Napoleon gerestaureerd.

*Het Fort Napoleon:
dringend aan restauratie
toe.*

tenzorg'. Meest bekend (en lichtend voorbeeld voor de Vlaamse Stichting) is de Britse *National Trust*. Deze werd al in 1895 opgericht en is dit jaar dus precies een eeuw oud. Samen met haar Schotse evenknie, de *National Trust for Scotland*, telt deze vereniging ruim 1,2 miljoen leden! Ook in Frankrijk (met de *Caisse nationale des Monuments Historiques et des Sites* en de recent opgerichte *Fondation du Patrimoine*) en in Nederland (*Vereniging Open Monumenten*) bestaan vergelijkbare initiatieven.

Ledenbeweging

De SVE is een vereniging zonder winst-oogmerk, opgericht op initiatief van de Vlaamse regering. Statutair heeft het Vlaams Gewest een meerderheidsvertegenwoordiging (de helft plus één) in zowel de Algemene Vergadering als de Raad van Beheer. Daarnaast wordt een erecomité opgericht, alsmede een beschermcomité - dit laatste met de bedoeling de samenwerking tussen de publieke en de privésector in de schoot van de vereniging te bevorderen. Het Vlaams Gewest en de Koning Boudewijnstichting zorgen voor de financiële basis. Voorts zullen inkomsten gezocht worden via mecenaat, steun van provinciale en lokale overheden, entreegelden uit monumenten die de Stichting in de toekomst zal beheeren en uit de verkoop van publikaties en voorwerpen in zg. Erfgoedwinkels.

Naar het voorbeeld van de buitenlandse verenigingen, streeft de Stichting Vlaams Erfgoed ernaar, een zo ruim mogelijke

maatschappelijke ondersteuning te verkrijgen door het opzetten van een ledenwervingsactie. Door lid van de Stichting te worden draagt men zowel financieel als moreel bij tot de monumenten- en landschapszorg in Vlaanderen. De leden zullen een berichtenblad en andere publikaties ontvangen en zullen gratis toegang hebben tot de monumenten die door de Stichting beheerd worden. Wie nu lid wordt, ontvangt alvast de eerste editie van de *Monumentengids*, waarin alle monumenten en landschappen in Vlaanderen opgenomen zijn die geregeld toegankelijk zijn. Op deze *Monumentengids* komen wij uitvoeriger terug in de rubriek 'Boekenplank', verder in dit nummer van *In de Steigers*.

Projecten

In de praktijk zal de SVE haar doelstellingen - met name de bevordering van een goed beheer en de beleving van het Vlaams erfgoed - realiseren door zelf een aantal probleem-monumenten te verwerven, te restaureren en te beheren. Er zijn reeds plannen om aldus de middeleeuwse Maagdentoren in Scherpenheuvel-Zichem en het Trammuseum van Dilbeek-Schepdaal te restaureren.

Eén project is zelfs al daadwerkelijk van start gegaan: de restauratie van het vroeg 19de-eeuwse Fort Napoleon in Oostende. Met gerechtvaardigde trots verwelkomde projectcoördinator Wim Van der Schueren op 5 september de genodigden - die met bussen vanuit het Oostendse stadscentrum waren overgebracht - onder de

massieve bakstenen gewelven van het fort. Die middag werd het officiële startsein voor de werken gegeven. In werkelijkheid was de aannemer er al enige tijd aan de slag. Het puin en de afval die zich de loop van de voorgaande jaren hadden opgestapeld, waren opgeruimd. De trap naar de eerste verdieping, die grotendeels verdwenen was, was hersteld. En ook de dichtgemetselde buitendeur die via een loopbrug toegang verschaft tot diezelfde eerste verdieping, was weer vrijgemaakt. Op het dak had men de kasseien en de zandlaag verwijderd, waardoor bleek dat de onderliggende betonplaat

(die uit de Eerste Wereldoorlog dateerde) nog in goede staat verkeerde en dus kon behouden blijven.

De werken die nu aan de gang zijn, vormen slechts een eerste fase, die de consolidatie en het waterdicht maken van het bouwwerk behelst. Nadien zal in functie van een herbestemming de verdere restauratie plaats vinden. In verband met de herbestemming van het Fort Napoleon werd een werkgroep opgericht, waarin behalve de Stichting Vlaams Erfgoed onder andere ook de stad Oostende en het provinciebestuur van West-Vlaanderen vertegenwoordigd zijn.

Romaans kerkje van Snellegem gerestaureerd

Op zaterdag 1 oktober 1994 herwijdde bisschop Van Gheluwe van Brugge, in aanwezigheid van een hele schare genodigden, het gerestaureerde Romaanse kerkje van Snellegem. Hiermee begon een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van een van de oudste en merkwaardigste kerkgebouwen uit het Brugse ommeland.

Een zeer oude parochie

De parochie Snellegem is één van de allereerste van de hele streek. De stichting ervan gaat wellicht terug tot de kersteningstijd, al is er geen enkel concreet bewijs dat de eerste kerk van Snellegem - zoals de legende het wil - door de heilige Eligius (†660) zelf zou zijn gesticht.

De kerk is wel naar Eligius (of Elooi) genoemd en zo'n patrocinium wijst alleszins op een hoge ouderdom. Ook het feit dat Snellegem in de Karolingische tijd (en mogelijk al onder de Merovingers) het centrum was van een uitgestrekt koninklijk landbouwdomein, maakt een zeer vroege stichting van de parochie waarschijnlijk. Overigens was Snellegem de 'moederparochie' van een groot aantal jongere parochiekerken in de omgeving, met inbegrip van de Brugse Sint-Salvator!

Opeenvolgende kerkgebouwen

De kerk van Snellegem wordt voor het eerst in 941 in een tekst vermeld, wat natuurlijk niet betekent dat er niet vroeger al een bedehuis stond. In de 10de eeuw ging het vermoedelijk nog om een houten kerkje. Dit werd op een bepaald ogenblik vervangen door een stenen gebouw. Opgravingen, door L. Devliegher in 1956-1957 uitgevoerd, hebben de veldstenen funderingen ervan aan het licht gebracht. Het was een eenvoudig driebeukig kerkje, met een koor dat aan het uiteinde (oostzijde) door een vlakke muur (en dus niet door een halfronde absis) was afgesloten. Een juiste datering van die eerste stenen constructie is niet

mogelijk; meest waarschijnlijk is de 11de eeuw.

In de late 12de eeuw werd deze kerk om onduidelijke redenen grotendeels gesloopt of op zijn minst grondig verbouwd. In de plaats kwam een Romaans kerkje dat op de grondvesten van zijn voorganger was opgetrokken. Ook het nieuwe gebouw was driebeukig met een vlakgesloten

De gerestaureerde Sint-Eligiuskerk van Snellegem: westgevel. Deze is iets recenter en bevat ook gotische elementen.

koor. Het was nu echter wel voorzien van een kruisbeuk en een vieringtoren. Het zijn de overblijfselen van deze tweede stenen kerk die nu gerestaureerd zijn.

Verdere bouwgeschiedenis

Dat de Romaanse kerk gedeeltelijk tot vandaag bewaard is, betekent niet dat er in de loop van de eeuwen geen wijzigingen meer aangebracht zijn. Integendeel: de geschiedenis van de Snellegemse kerk is er een van (bij)bouwen en afbreken. Zo werden al in de 13de eeuw de Romaanse vieringsbogen en -pijlers in gotische stijl verbouwd. Belangrijker was de toevoeging, in de 15de of 16de eeuw, van een laatgotische koorpartij - met middenkoor, twee zijkooren en sacristie - die de kerk een vrij aanzienlijke uitbreiding in oostelijk richting gaf. Rond 1671 werd de noordelijke zijbeuk, die nog Romaans was, gesloopt. Daardoor bestond de benedenkerk voortaan slechts uit de hoofdbeuk en de zuidbeuk.

De grootste vermindering kwam er in 1890-1892. Toen kreeg Snellegem immers een splinternieuwe neogotische kerk. Aanvankelijk was men van plan de oude kerk helemaal te laten verdwijnen om plaats te maken voor de nieuwe.

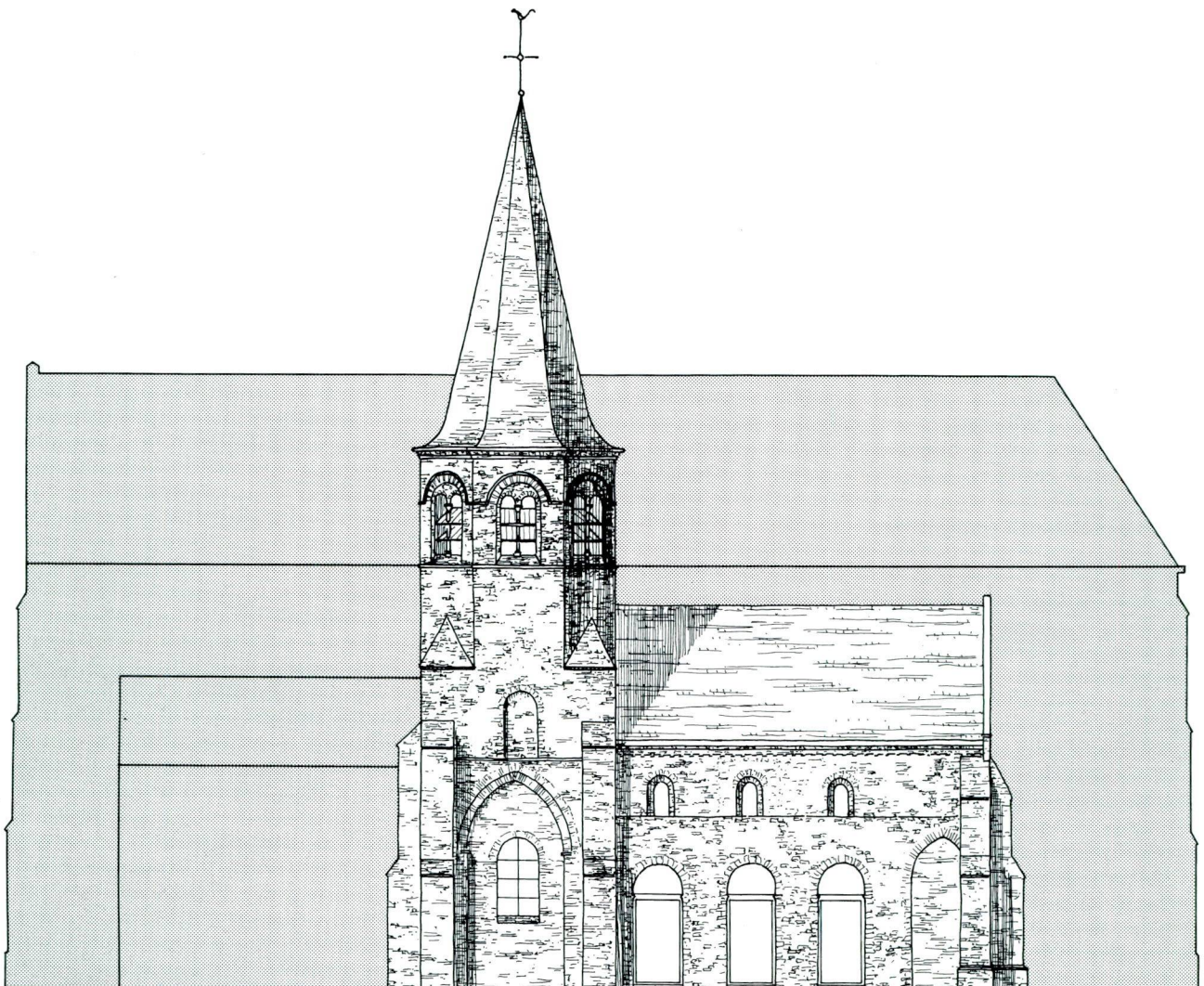
De Commissie voor Monumenten verzette zich hier echter tegen en wenste een gedeeltelijk behoud ervan. De nieuwe kerk werd er dan maar naast opgetrokken.

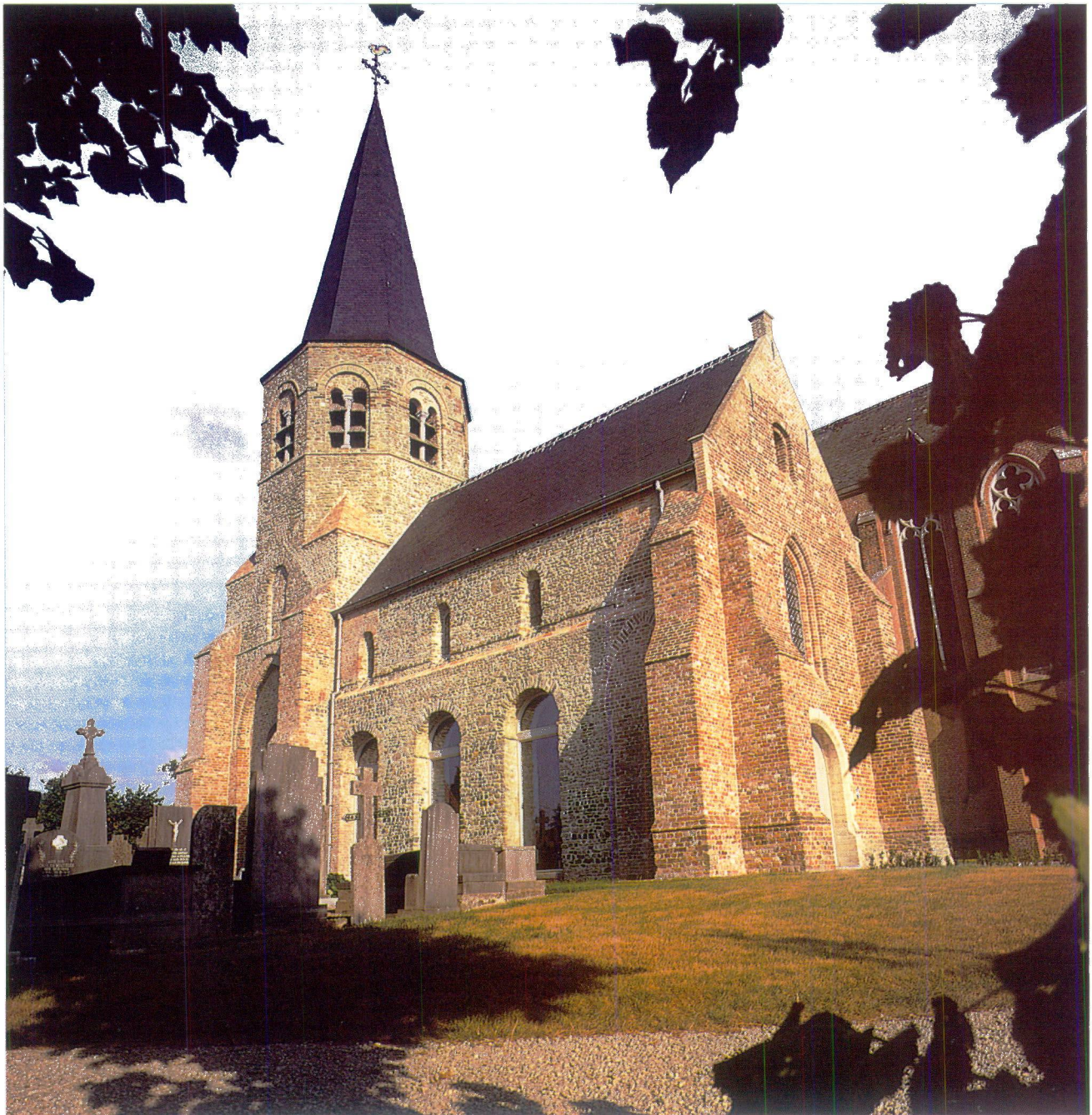
Van de oude kerk werden het gotische koor, de kruisbeukarmen en de zuidbeuk afgebroken. De overblijvende Romaanse middenbeuk en de vieringtoren werden in 1892 gerestaureerd en werden voortaan gebruikt als annex van de neogotische kerk. De ruimte onder de vieringtoren diende als doopkapel, de rest als... rommelhok.

Deze radicale ingreep viel niet in ieders smaak. Sommigen waren van oordeel dat men een waardevol historisch gebouw noodeloos verminkt en gedegradeerd had ten voordele van een massieve nieuwbouw van twijfelachtige architecturale waarde. In 1939 formuleerde Michiel English, de bekende Brugse publicist en archivaris van het bisdom, het als volgt in zijn typische, eerder ongenueanceerde stijl:

'Het bouwcomplex te Snellegem, waar een zeer stemmig en kunstig kerkje op barbaarsche wijze werd verminkt - de interessante toren ontsnapte te elfder ure nog aan den moker - en in het dorpsbeeld welhaast waardeloos wordt gemaakt door een aangebouwde kunstlooze en

De 12de-eeuwse Sint-Eligiuskerk van Snellegem, met op de achtergrond de contouren van de neogotische kerk uit 1890-1892.

pretentieuze kerk, is een treurig voorbeeld van het onbegrip en den wansmaak onzer huidige tijden’.

Over de wansmaak van onze tijd en de waarde van de neogotische kerk van Snellegem kan gediscussieerd worden. Maar in de loop van de jaren '60 dook een ander probleem op. Het laat 19de-eeuwse kerkgebouw begon stilaan af te takelen en was nodig aan restauratie toe. De vraag rees of dergelijke kostelijke werken wel verantwoord waren. Het gebouw kan - zelfs in het licht van de recente (en terechte) herwaardering van de neogotiek - bezwaarlijk als een waardevol monument gecatalogeerd worden. Anderzijds werd steeds luider aangedrongen op een revalorisatie van wat overbleef van het Romaanse kerkje.

Restauratie

Al in 1968 werd principieel geopteerd voor de afbraak van de neogotische kerk

en de restauratie van het Romaanse kerkje. De architecten M. en L. Vermeersch werkten een ontwerp uit, waarbij aan de zuidzijde van het gerestaureerde kerkje een lage aanbouw in een eigentijdse, sobere lijn zou toegevoegd worden. Hierdoor zou het Romaanse gebouw weer tot zijn recht komen. De combinatie van het historische gedeelte met de nieuwbouw zou genoeg binnenruimte bieden om aan de behoeften van de Snellegemse parochiegemeenschap te voldoen. Het ontwerp werd gepubliceerd in het boek van L. Devliegheer, *25 jaar monumentenzorg in West-Vlaanderen*, dat verscheen in het kader van het Monumentenjaar 1975. Het werd evenwel niet uitgevoerd.

Nochtans werden in 1976 een lastenboek en meetstaat opgesteld, en verleende toenmalig minister van cultuur R. De Backer toelating tot het slopen van de bouwvallige neogotische kerk. Allerhande moeilijkheden leidden telkens weer tot vertragingen. Meetstaat en lastenboek

De gerestaureerde Sint-Eligiuskerk van Snellegem vanuit het noordwesten gezien.

werden niet minder dan zeven maal herwerkt. Toen de eerste fase van de werken, namelijk de restauratie van het Romaanse kerkje, in 1988 eindelijk kon starten, rezen er al gauw talrijke onvoorziene technische problemen. De aannemer onderbrak eerst de werken, om nadien zelfs volledig af te haken. Daardoor trad opnieuw ernstige vertraging op.

Uiteindelijk keurde de Vlaamse Gemeenschap in juni 1992 de heraanbesteding goed. De uitvoering werd deze maal toegewezen aan de firma Arthur Vandendorpe uit Brugge. De werken vonden plaats van september 1992 tot september 1994. De restauratie was een erg delicate opdracht: de muren van het schip waren immers zó verweerd dat ze haast niet meer te redden leken. Er werd zelfs ernstig aan gedacht ze volledig af te breken om ze nadien terug op te bouwen. Het werd echter toch een restauratie, met toepassing van nieuwe technieken zoals mortelinjectie en ingeboorde verankering.

In de scheibogen die vroeger het middenschip van de zijbeuken scheidden en nu - als gevolg van het slopen van de twee zijbeuken, respectievelijk in 1671 en 1890 - de buitenwand van het kerkje vormen, werd glas aangebracht. Voor de verwarming van het gebouw werd geopteerd voor verwarmd glas in combinatie met vloerverwarming.

De kostprijs van de restauratie bedroeg - mede als gevolg van de vele onvoorziene technische problemen - 21 miljoen frank, waarvan het grootste deel voor subsidiëring in aanmerking kwam. Zoals wettelijk voorzien is voor werken aan

'beschermde monumenten bestemd voor een erkende eredienst, seminaries en pastorijen', werden de kosten van de 'be-toelaagbare werken' als volgt verdeeld: 60% Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 20% provincie West-Vlaanderen, 10% gemeente Jabbeke, 10% kerkfabriek Sint-Elooi.

Het gerestaureerde kerkje biedt plaats aan een tachtigtal mensen. Behalve voor missen in de week, wordt het ook voor huwelijksplechtigheden gebruikt. Het kerkhof errond wordt door de gemeente heraangelegd. Het is nog altijd de bedoeling de neogotische kerk af te breken, maar over een eventuele nieuwbouw in de plaats is nog niets definitiefs beslist.

M. Ryckaert
(m.m.v. L. Vermeersch en W. Moeyaert)

Bibliografie: M. English, *Romaansche Bouwkunst in Westvlaanderen*, Brugge 1939, blz. 91-95; Br. Firmin [De Smidt], *De Romaansche kerkelijke bouwkunst in West-Vlaanderen*, Gent 1940, blz. 98-103; L. Devliegheer, 'Oudheidkundig onderzoek van de Sint-Elooiskerk te Snellegem', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis 'Société d'Émulation' te Brugge*, XCIV (1957), blz. 89-113; J. Noterdaeme, 'De fiscus Snellegem en de vroegste kerstening in het westen van Brugge', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XI (1957), blz. 49-127; L. Devliegheer, *Beeld van het kunstbezit*, (Kunstpatrionium van West-Vlaanderen, 1), Tielt/Den Haag 1965, blz. 101; L. Devliegheer, *25 jaar monumentenzorg in West-Vlaanderen (1950-1975)*, Brugge 1975, blz. 117; G. Berings, 'Het oude land aan de rand van het vroeg-middeleeuws overstromingsgebied van de Noordzee. Landname en grondbezit tijdens de middeleeuwen', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XXXIV (1985), blz. 37-84.

De lezers aan het woord

In de Steigers wordt niet alleen gelezen, sommige lezers nemen zelfs de moeite om hun reacties en opmerkingen schriftelijk aan de redactie mede te delen. Dit is uiteraard zeer verheugend.

Historische villa's in De Panne

Kanunnik Boudewijn Janssens de Bisthoven, oud-archivaris van het Bisdom, vestigt de aandacht op een paar historische gebouwen in De Panne, namelijk de villa's *Anita* en *Arc-en-Ciel* (Geitenweg 5 en 7), die nog de oorspronkelijke namen op de gevel dragen. 'Daar was tijdens de oorlog 1914-1918 het Provinciaal Gouvernement gevestigd, in de nabijheid van de villa *Clair de Lune* langs de Zeedijk. Deze laatste, die nu afgebroken is en vervangen door een modern appartementsgebouw, was de woning van de gouverneur, die zijn ambt kon blijven uitoefenen voor het westen van de IJzer, terwijl het provinciaal bestuur in Brugge in de handen

was van de Duitse bezetter. Alleen de trap in gele baksteen langs de helling van het duin, die de villa van de gouverneur met de zeedijk verbond, is nog in gebruik. De villa's *Anita* en *Arc-en-Ciel* en deze trap behoren tot de laatste overblijfselen van de gebouwen van vóór 1914-1918 in De Panne en verdienen beschermd te worden tegen sloping'. Deze wens is inmiddels ingewilligd, want in het Belgisch Staatsblad van 29 augustus 1995 verscheen het Ministerieel Besluit van 9.6.1995 waarbij onder andere de villa's *Anita* en *Arc-en-Ciel* als monument beschermd worden.

Bisschoppelijk Paleis

In het vorige nummer van *In de Steigers* (juni 1995) werd onder andere de geschiedenis geschetst van het voormalige Hof van Pittem, thans Bisschoppelijk Paleis in Brugge. Over de nieuwe kantoorvleugel die in de jaren '60 aan de tuinzijde

bijgebouwd werd, merkten we terloops en wellicht iets te lichtvaardig op dat hij 'helaas niet echt als een architecturale verrijking beschouwd (kan) worden'. Onder het titeltje 'Steigeren' bezorgde architect Johan Cornillie ons hierop een reactie, waarin hij zijn verbazing uitdrukt over de 'officiële' miskenning van de architecturale kwaliteiten van deze vleugel. 'Er zijn wellicht te veel bouwstijlen overgeslagen in de gehele bouwkundige geschiedenis van dit complex, zodat inderdaad geen continuïteit te bespeuren is op dat vlak. Inderdaad: in deze situatie kan de confrontatie tussen het 16de eeuwse stadspaleis en de nuchtere, functionele constructie uit de jaren 1960 moeilijk anders dan schokkend overkomen op de historisch ingestelde en kunstminnende beschouwer. Vooraleer echter de makers van al dit verderfelijks aan de kaak te stellen, meen ik dat enkele - eveneens historisch gestoffeerde - bedenkingen hier op hun plaats zijn. Vooreerst is er de opdracht en de opdrachtgever. De ingesteldheid van de toenmalige gezagsdragers was duidelijk niet monument-mindend. Men verlangde gewoon een realisatie op relatief korte termijn. De louter functionele aard van de aanbouw had voorzeker ook een gunstige weerslag op de totale kostprijs.

Architecturaal kan aangevoerd worden dat deze bouwwijze in een euforische naoorlogse heropbouw sfeer wortelt, waar de snelheid van uitvoering en de efficiency primeerden, zonder het gemak van onderhoud uit het oog te verliezen. Bovendien werd minstens evenveel belang gehecht aan het zakelijke en praktische interieur, met een degelijke verlichting en dito meubilering. Ook op het vlak van comfort, verwarming, lichttoetreding, isolatie en sanitaire uitrusting wilde men toen duidelijk met de tijd mee zijn. Zulks was in de oude bebouwing nauwelijks te realiseren'.

J. Cornillie deelt verder nog mee dat het ontwerp van de hand van architect Chris Vastesaegher was, die toen door het Bisdome was aangetrokken om het patrimonium van de v.z.w. Bisdome Brugge op efficiënte en zakelijk verantwoorde wijze te helpen beheren. Tenslotte maakt hij nog de bedenking dat de bewuste constructie niet vanop de straat zichtbaar is en dus 'onttrokken blijft aan het oog van de voorbijwandelende toerist'. Al is dit natuurlijk een argument dat nauwelijks in aanmerking mag genomen worden bij de beoordeling van de architecturale kwaliteiten van een gebouw...

Open Monumentendag opnieuw een succes

Op zondag 10 september werd voor de zevende maal Open Monumentendag gehouden. Ook deze maal was het initiatief een succes. Dit blijkt uit de bezoekerscijfers van de provinciale gebouwen: voor de meeste kon een opvallende stijging genoteerd worden. De 'topper' blijft het Provinciaal Hof met 6.500 bezoekers (1.040 meer dan vorig jaar), gevolgd door het Provinciaal Domein Raversijde

met 2.500 (+750) en het museum van het Brugse Vrije met 2.220 bezoekers (+1.275). Ook het kasteel van Tillegem mocht 350 bezoekers meer verwelkomen en komt op een totaal van 1.000. Alleen het Grootseminarie en de rosmolen in Tillegem kenden een terugval, met respectievelijk 1.500 (-500) en 250 (-150) bezoekers.

IJzertoren in de steigers

De IJzertoren te Diksmuide, die in 1952-1964 opgetrokken werd ter vervanging van de gedynamiteerde toren uit 1929, is aan herstelling toe. Via de platte daken en terrassen vindt waterinsijpeling plaats, het voegwerk van het baksteenparement is gebarsten, de dragende betonstructuur vertoont hier en daar aftakelingsverschijnselen en ook het schrijnwerk moet vervangen worden.

Een eerste restauratiefase vindt in de loop van 1995 plaats. De waterinsijpeling wordt gestopt door het aanbrengen van een nieuwe afdichting op terrassen en platte daken. Het baksteenparement wordt gereinigd, opnieuw gevoegd en gehydrofobeerd (met een waterafstotend

produkt behandeld). Het schrijnwerk van de dakramen en de ramen in de kruiskop wordt vervangen door gemoffeld aluminium. Ook de letters VVK-AVV worden vervangen door nieuwe exemplaren in gemoffeld en geperforeerd aluminium. Inmiddels heeft ook de Paxpoort een restauratiebeurt ondergaan. In een tweede fase zullen de binnenruimten van de IJzertoren onder handen genomen worden. De inkomhal op het gelijkvloers zal verbouwd en heringericht worden, terwijl de ruimten op de verdiepingen (die nu niet voor het publiek toegankelijk zijn) voor museale doeleinden aangepast zullen worden. Het is namelijk de bedoeling om hier in de toekomst een Europees Vredesmuseum uit te bouwen.

De kosten van deze eerste fase (met inbegrip van de herstelling aan de Paxpoort) is geraamd op 75 miljoen (BTW inclusief). De Vlaamse Gemeenschap subsidieert de helft van dit bedrag, Provincie en stad Diksmuide nemen elk 15% of ruim 12 miljoen voor hun rekening. De overblijvende 20% worden betaald door de eigenaar, de v.z.w. Bedevaart naar de Graven van de IJzer.

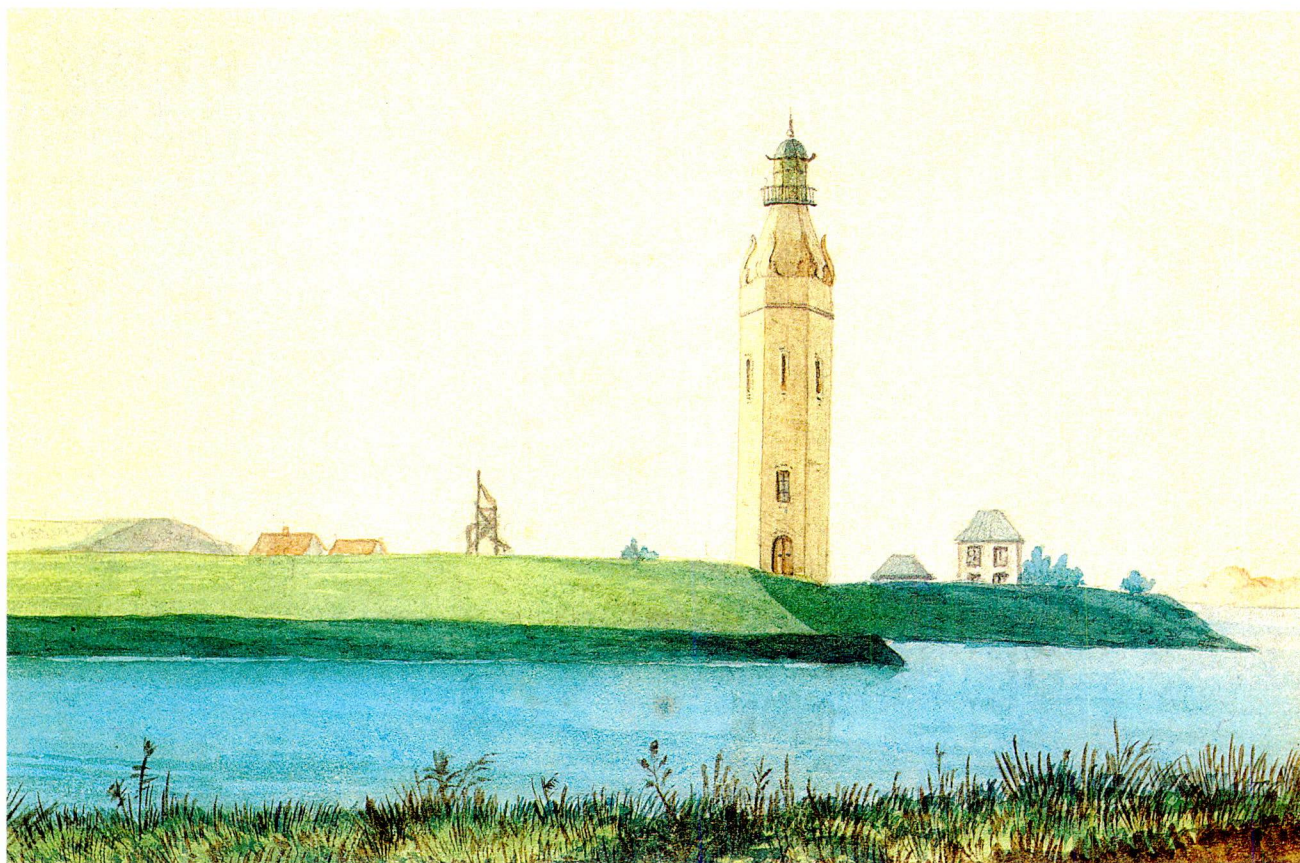
De IJzertoren staat sinds 10 november 1992 op de monumentenlijst. Door

hetzelfde Ministerieel Besluit werd de bedevaartweide als dorpsgezicht beschermd. Vijf jaar eerder, op 14 februari 1987, was de IJzertoren met omgeving bij decreet uitgeroepen tot 'Memoriaal van de Vlaamse Ontvoogding'.

Bibliografie: L. De Lentdecker, 'IJzertoren', in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 1, Tiel/Utrecht 1973, blz. 707; J. Mortier, 'De IJzertoren: krachtpaterij of bedevaartsoord', in: *M & L*, XIV (1995), nr. 4, blz. 36-49.

Diksmuide:
de IJzertoren in de
steigers (augustus 1995).

Nieuw op de monumentenlijst

Op 1 januari 1990 bevatte de lijst van wettelijk beschermde monumenten en landschappen in Vlaanderen 5435 nummers, waarvan 4273 monumenten stricto sensu, 115 stadsgezichten, 526 dorpsgezichten en 521 landschappen (*Beschermd Vlaanderen*, Brussel 1990, blz. 3). In vergelijking met sommige van de ons omringende landen - in het bijzonder met Nederland - is dit een erg laag aantal. De jongste jaren doet de Vlaamse overheid echter een bijzondere inspanning om deze achterstand zonet in te lopen, dan toch te verminderen.

In de Steigers neemt zich voor om regelmatig een beknopt overzicht te brengen van de nieuwe beschermingen in de provincie West-Vlaanderen. Hieronder volgt een eerste lijst, met betrekking tot 1994 en de eerste helft van 1995. Zij is alfabetisch geklasseerd op naam van de fusiegemeente, met indien nodig een verdere onderverdeling per deelgemeente. Tevens wordt de datum vermeld van het ministerieel besluit (M.B.) dat de bescherming officieel bekrachtigde. Na de ondertekening van zo'n ministerieel besluit worden de beschermingen opgenomen in het *Belgisch Staatsblad*. De publikatie laat echter meestal meerdere maanden op zich wachten. - (MR).

Avelgem

Bossuit

- Bouvriestraat 3-5, kasteel en omgeving: M.B. 9 juni 1995. Het kasteel, de oran-

jerie en dependenties worden gerangschikt als monument, het kasteelpark en de kasteeldreef als dorpsgezicht.

Outrijve

- Molenstraat 43, windmolen 'G. Decoster' en omgeving (monument en dorpsgezicht): M.B. 28 januari 1994. Bakstenen bergmolen uit 1923, in bedrijf tot 1944.

Brugge

- Freren Fonteinstraat 1 (monument): M.B. 30 mei 1994. 17de-eeuws huis.
- Kruidenbergstraat 14 en Zwarte Leertouwersstraat 22-24-26 (monument): M.B. 14 januari 1994. Godshuizen van het Bakkersambacht, in 1774 herbouwd naar plannen van Hendrik Pulinx junior.
- Minderbroedersstraat 20: het huis wordt beschermd als monument; huis en tuin zijn tevens beschermd als stadsgezicht: M.B. 14 juli 1994. 17de-eeuws huis.
- Sint-Maartensplein 3 (monument): M.B. 3 maart 1994. 'Hotel Ruzette'.
- Verwersdijk, Kandelaarstraat en Boomgaardstraat, voormalig Jezuietencollege (monument): M.B. 9 juni 1995.

Koolkerke

- Sint-Niklaaskerk (monument): M.B. 9 juni 1995.
- Dorpskern met parochiekerk, kerkhof, pastorie en pastorietaan (dorpsgezicht): M.B. 9 juni 1995.

De IJzer nabij de monding, met de middeleeuwse vuurtoren van Nieuwpoort (vernield tijdens de Eerste Wereldoorlog). Anonieme aquarel, ca. 1865? (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge)

Sint-Kruis

- Rooigem 1; het kasteel 'Rooigem' wordt beschermd als monument, het kasteeldomein als dorpsgezicht: M.B. 14 juli 1994. In de 18de eeuw was dit het buitenverblijf van de bisschoppen van Brugge. Het kasteel kreeg zijn huidige vorm door een grondige verbouwing in opdracht van bisschop Hendrik van Susteren (†1742). Het park had in de 18de eeuw een strakke geometrische aanleg, waarvan nu echter vrijwel niets meer bewaard is.

Sint-Michiels

- Rijselsestraat 233, voormalig jachtwachtershuis. Het huis zelf wordt beschermd als monument, huis en omgeving als dorpsgezicht: M.B. 28 december 1994. Dit gebouw, waarvan de oudste delen dateren uit de 15de eeuw, verkeerde in hoogst bouwvallige toestand. In 1979 verworven door aannemer Arthur Vandendorpe, die het volledig restaureerde.

Zeebrugge

- Baron de Maerelaan 2, 'Zeebrugge Palace' (monument): M.B. 14 januari 1994. Als luxe-hotel in 1914 opgetrokken door de Maatschappij voor Brugse Zeevaartinrichtingen, in de hoop het rijke cliënteel van de Holland-Amerikalijn

Sint-Michiels, Rijselsestraat 233, voormalig jachtwachtershuis: toestand vóór de restauratie.

en andere cruisevaartmaatschappijen te lokken. Enkele dagen na de officiële ingebruikneming brak de Eerste Wereldoorlog uit, waarna het nooit meer goed kwam met het Zeebrugge-Palace. Thans appartementencomplex.

De Panne

- Oudste verkaveling (stadsgezicht): M.B. 9 juni 1995.
- Geitenweg 1-9, met onder andere de huizen 'Anita', 'Arc-en-Ciel' en 'Coup de Vent' (monument): M.B. 9 juni 1995.
- Visserslaan 55 (monument): M.B. 9 juni 1995.
- Zeedijk 45, huis 'Kaatje' (monument): M.B. 9 juni 1995.
- Zeedijk 47, huis 'Poupette' (monument): M.B. 9 juni 1995.
- Zeedijk 55, huis 'Doudou' (monument): M.B. 9 juni 1995.
- Zeedijk 73, huis 'L'Escale' (monument): M.B. 9 juni 1995.
- Zeedijk 81-85 (monument): M.B. 9 juni 1995.

Adinkerke

- Veldstraat 15, constructiewerkhuis 'Valère Verhaeghe-Verstraete' (monument): M.B. 24 juni 1994.

Ieper

- R. Colaertplein 1-11 en Maarschalk Fochlaan 2 (stadsgezicht): M.B. 14 juli 1994. Huizenrij (1903) van architect J. Coomans, met elementen van neogotiek en neo-renaissance. Na de Eerste Wereldoorlog in oorspronkelijke staat hersteld.
- Grote Markt 10, voormalig Kasselrijhuis, nu Rechtbank van Koophandel, Jeugdrechtbank en Vrederecht (monument): M.B. 14 juli 1994. In oorsprong 16de-eeuws gebouw, dat na de verwoesting van Ieper in de Eerste Wereldoorlog op historiserende wijze heropgebouwd werd.

Jabbeke

- Dorpsstraat 13, hoekhuis (dorpsgezicht): M.B. 11 mei 1994.
- Vloetenveld (landschap): M.B. 9 juni 1995. Dit gebied met bossen, vijvers, heide en weiden, dat onder meer het voormalig militair domein van Zedelgem omvat, wordt gerangschikt 'wegens zijn wetenschappelijke, historische en esthetische waarde'. Strekt zich ook uit op het grondgebied van Zedelgem.

Knokke-Heist

Knokke

- Zeedijk 835-836, Villa 'Noordhinder-Westhinder' (monument): M.B. 14 januari 1994.
- Graaf Jansdijk, omgeving Kalfmolen (dorpsgezicht): M.B. 29 mei 1995.

De Kalfmolen zelf is een korenmolen van het type open standaardmolen met twee verdiepingen. Binnen in de molen zijn verschillende dateringen ingegrift, waarvan de oudste 1705.

- Oude Hazegraspolder en binnenduinen (landschap): M.B. 9 juni 1995. Gerangschikt 'wegens zijn wetenschappelijke, historische en esthetische waarde'.

Koksijde

- Koninklijke Baan 1, de 'Normandie' (monument): M.B. 28 januari 1994.

Oostduinkerke

- Albert-I-laan 4, 'La Péniche' (monument): M.B. 28 januari 1994.

Kortrijk

- Doorniksewijk 1, Sint-Jorispaviljoen (monument): M.B. 14 januari 1994. Paviljoen van het Sint-Joris Schuttersgild uit 1810; eclectisch bouwwerk met gotische en Empire-elementen door architect Benjamin Dewarlez uit Rijsel.
- Onze-Lieve-Vrouwestraat 40. Het herenhuis en het bijhorende koetshuis worden beschermd als monument, de tuin als stadsgezicht: M.B. 22 april 1994. Neoklassicistische voorgevel uit 1884.

Heule

- Hof van Heule, Preetjes Molen en omgeving, Heulebeek (dorpsgezicht): M.B. 9 juni 1995.

Lo-Reninge

Lo

- Stadskern (stadsgezicht): M.B. 23 november 1994.

Boven:
Knokke, Kalfmolen en omgeving, naar een oude prentkaart. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge)

Hiernaast:
Outrijve (Avelgem), Decoster's molen, toestand in 1982.

NIEUWPORT, Ville Decanale de l'Evêché d'Ipres, la plus Septentrionale et Orientale du Baillage de Furnes, dont les Espagnols ont détachée, elle est sur le plus bas et la gauche de Yperle à laquelle se termine le Canal de Dunquerque; les Vaisseaux entrent dans son port durant le reflux de la mer voisine ou pas de Calais.
Aveline fecit et occidit - C.P.R.

Stadsprofiel van Nieuwpoort, met op de voorgrond de IJzer. Ets van de Franse kunstenaar François Aveline, einde 17de eeuw. Dit exemplaar uit de voormalige verzameling A. Verbouwe is gehooft met waterverf en goud. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge)

Pollinkhove

- Het gehucht Fintele (dorpsgezicht): M.B. 22 april 1994. Waar de Lovaart op de IJzer aansluit.
- Fintele: de schutsluis met overlaat en ophaalbrug (monument): M.B. 29 mei 1995. De sluis werd gebouwd in 1828. Voordien was er een overtoom (windas om de schepen over een dwarsdam te trekken).

Reninge

- Dorpskom (dorpsgezicht): M.B. 23 november 1994.
- Dorp 1, kasteel (monument): M.B. 23 november 1994.
- Dorp 19, pastorie (monument): M.B. 23 november 1994.
- Sint-Corijnstraat 2, hoeve 'Het Marchiennegoed'. De hoeve wordt beschermd als monument, de omgeving als dorpsgezicht: M.B. 23 november 1994.

Menen

- Bruggestraat 43 (monument): M.B. 9 juni 1995.

Nieuwpoort

- IJzermonding en omgeving (landschap - uitbreiding van de bescherming): M.B. 1 mei 1994. De enige riviermonding aan de Vlaamse kust. Een uniek gebied

waarop projectontwikkelaars en bouwers van yachthavens een begerig oog laten vallen.

- Schoolstraat 48, opslagplaats 'Bommen-vrij' (monument): M.B. 14 juli 1994. Voormalig buskruitmagazijn uit de Hollandse Tijd (1818-1822).
- Koning Albert-I-laan, Katte- of Oude Veurnesas (monument): M.B. 29 mei 1995.

Oostende

- Nieuwpoortsesteenweg 8 / Koninginne-laan, 'Le Châtelet' (monument): M.B. 14 januari 1994.

Stene

- Dorpskom (dorpsgezicht): M.B. 5 april 1995.

Poperinge

- Werf 2-6, Duinkerkestraat 72, Sint-Annastraat 15: voormalig Sint-Michiels-gesticht (monument): M.B. 23 november 1994.
- Boeschepestraat 4 (monument): M.B. 9 juni 1995.

Veurne

- Stadskern (stadsgezicht): M.B. 9 juni 1995.
- Ondergrondse resten van de voormalige

circulaire versterking (monument):
M.B. 9 juni 1995.

- Appelmarkt 2 (monument): M.B. 9 juni 1995. Huis met bakstenen trapgevel, gedateerd 1642 maar gewijzigd in de 19de eeuw; kelder uit de 13de eeuw.
- Handboogstraat 3 (monument): M.B. 9 juni 1995. Voormalig gildehuis van de handboogschutters van Sint-Sebastiaan; oudste gedeelten waarschijnlijk einde 16de eeuw.

Vinkem

- Dorpskom (dorpsgezicht): M.B. 28 januari 1994.

Wulveringem

- Dorpskom (dorpsgezicht): M.B. 28 januari 1994.
- Gehucht 'Het Zwaantje' (dorpsgezicht): M.B. 28 januari 1994.
- Sikkelsestraat 11, Boerenhuis van 'Het Ooievaarsnest' en omgeving (monument en dorpsgezicht): M.B. 28 januari 1994.

- Zomerstraat 4, Boerenhuis van 'Het Kapelhof' (monument): M.B. 28 januari 1994.

Wevelgem

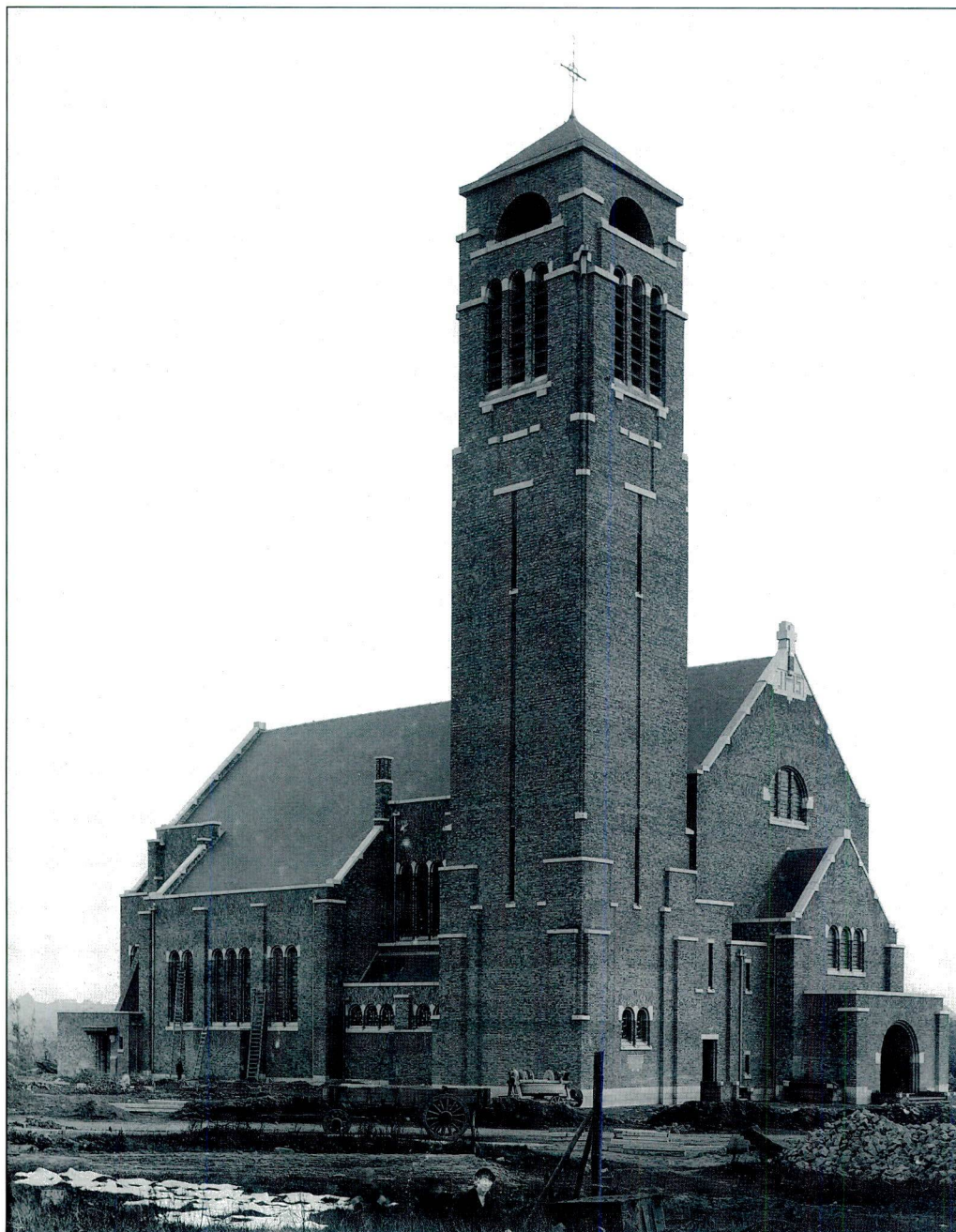
- Lauwestraat 166, Kloosterhof en onmiddellijke omgeving (monument en dorpsgezicht): M.B. 22 april 1994.

Zedelgem

- Burgemeester Lievensstraat, de 'Platsemeulen' (monument): M.B. 1 juni 1995. Bakstenen bergmolen uit 1866, tot rond 1932 in bedrijf.
- Vloetenveld: zie onder Jabbeke.

Zonnebeke

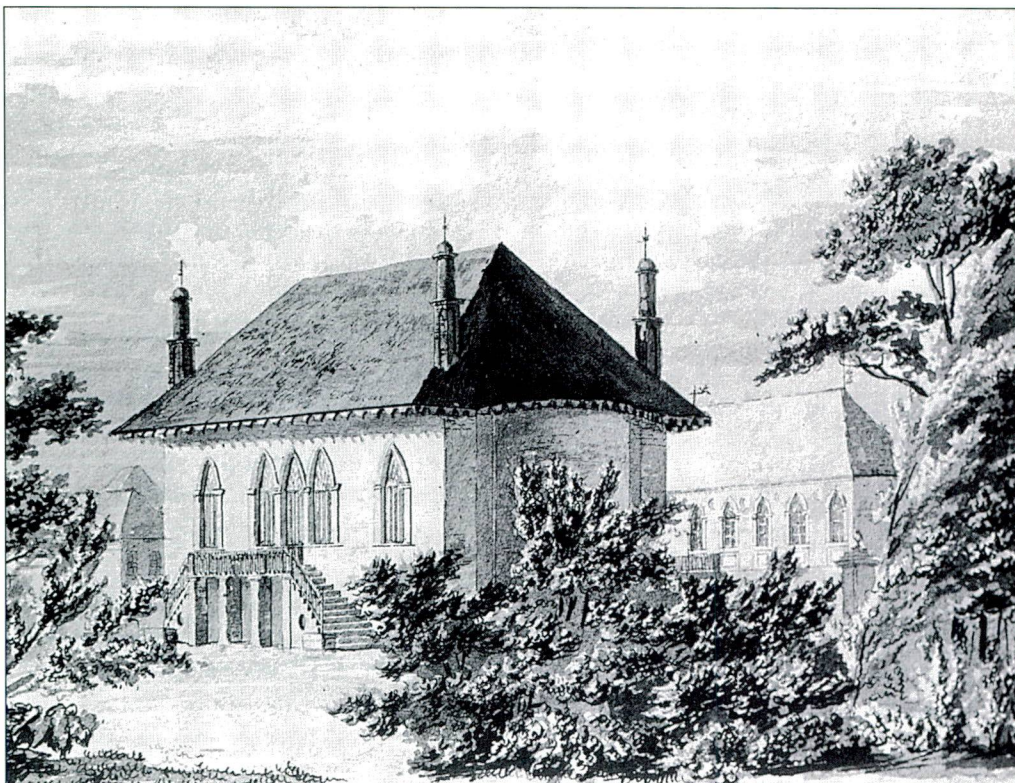
- Onze-Lieve-Vrouwekerk (monument): M.B. 14 januari 1994. Na de totale verwoesting van het dorp tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de kerk in

Zonnebeke, Onze-Lieve-Vrouwekerk: het nieuwe kerkgebouw van architect Huib Hoste is nagenoeg voltooid, ca. 1924. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge)

Kortrijk, Doorniksewijk 1:
het Sint-Jorispaviljoen
uit 1810, beschermd
monument sinds januari
1994.

Tekening van Serafijn
Vermote (1788-1837).
(Privé-verzameling)

- 1921-1924 in modernistische stijl en met moderne materialen (beton!) heropgebouwd, naar plannen van architect Huib Hoste uit Brugge. Voor de binnendecoratie deed Hoste een beroep op de Brugse kunstenaar Jules Fonteyne.
- Ieperstraat 1, Pastorie (monument): M.B. 14 januari 1994. Gebouwd in 1922 naar plannen van Huib Hoste. Kubistische baksteenarchitectuur die erg ongewoon aandoet in dit wederopbouwgebied waar na de Eerste Wereldoorlog de neo-stijlen hoogdagen beleefden.
 - Ieperstraat, nabij de kerk, 'Zonnebeke Church Dugout' (monument): M.B. 14 januari 1994. Onderaardse schuilplaatsen uit de Eerste Wereldoorlog, aangelegd door de zg. Tunneling Companies van de geallieerde strijdkrachten.
 - Ieperstraat 186, Dugout 'Bremen Redoubt' (monument): M.B. 14 januari 1994.

Passendale

- 's Graventafelstraat, kaasmakerij 'Donck' en omgeving: M.B. 30 mei 1995. De kaasmakerij wordt beschermd als monument; het geheel van kaasmakerij en omgeving wordt beschermd als dorpsgezicht.

Daarnaast werden in de periode oktober 1994 - juni 1995 een aantal Westvlaamse monumenten en landschappen opgenomen op de 'ontwerprijst van voor bescherming vatbare monumenten, stads- en dorpsgezichten'. Bij de monumenten behoren onder andere de neogotische Minnewaterkliniek en het Sashuis te Brugge, het 'Pelderijn' te Male (Sint-Kruis Brugge), een vijftiental gebouwen in Kortrijk en het voormalige Fort De Knocke langs de IJzer. Bij de stads-

gezichten is er het Minnewater in Brugge, bij de dorpsgezichten de dorpskom van Leisele (Alveringem) en de omgeving van de Kruiskalsijdemolen in Leke. Als te beschermen landschap worden voorgesteld de Belhutteberg te Koekelare en de Slangebossen (ook wel Schoonbergbos genoemd) te Aalter en Ruiselede, op de grens van West- en Oost-Vlaanderen. Tenslotte kan nog vermeld worden dat bij M.B. van 14 juli 1994 de bescherming als monument van de luifel in de Kaaistraat 5 te Oostende werd opgeheven.

Bibliografie: *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 8n. Provincie West-Vlaanderen. Arrondissement Veurne*, Gent 1982; *Idem. Deel 11n 1. Provincie West-Vlaanderen. Arrondissement Ieper. Kanton Ieper*, Turnhout 1987; *Idem. Deel 11n 3. Provincie West-Vlaanderen. Arrondissement Ieper. Kantons Mesen, Wervik, Zonnebeke*, Turnhout 1991; M. Cafmeyer, *Sint-Kruis oud en nieuw. Algemeen overzicht in vogelvlucht*, [Brugge 1971]; P. Debrabandere, *Kortrijkse gevels, van neoklassicisme tot nieuwe zakelijkheid*, (Verhandelingen uitgegeven door de Leiegouw, VIII), Kortrijk 1983; H. Debruyne, *De godshuizen in Brugge*, Roeselare/Brussel 1994; A. Deseyne, *Huib Hoste (1881-1957) en de wederopbouw te Zonnebeke*, Zonnebeke 1981; A. Deseyne, *Dugouts. Het werk van de Tunneling Companies na de slag bij Passendale, september 1917 - april 1918*, [Zonnebeke 1990]; L. Devliegheer, *De Zwinstreek*, (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 4), Tielt/Utrecht 1970; L. Devliegheer, *De huizen te Brugge*, (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 2-3), tweede uitgave, Tielt/Amsterdam 1975; L. Devliegheer, 'Het Sint-Jorispaviljoen in Kortrijk, gebouwd door architect B. Dewarlez (1810)', in: *De Leiegouw*, XXI (1979), blz. 209-214; L. Devliegheer, *De molens in West-Vlaanderen*, (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 9), Tielt/Weesp 1984; [J. Esther], *Arthur Vandendorpe. Restaureren - Renoveren*, [Brugge 1994]; V. Vermeersch (o.l.v.), *Brugge en de Zee. Van Bryggia tot Zeebrugge*, Antwerpen 1982. - Met dank aan Johan Termote en Gery Cappon voor het verstrekken van aanvullende informatie.

Monumentengids voor Vlaanderen

De pas opgerichte *Stichting Vlaams Erfgoed* heeft al onmiddellijk een stevige publikatie op de markt gebracht: een verzorgd gedrukte *Monumentengids*, die de lezer moet aanzetten om vaker eens een monument te gaan bezoeken. Eén van de doelstellingen van de Stichting is immers het bouwkundig patrimonium in Vlaanderen beter kenbaar te maken.

Het bevorderen van monumentenbezoek heeft slechts zin wanneer de monumenten in kwestie op regelmatige en vaste tijdstippen toegankelijk zijn en wanneer er ook nog een degelijk onthaal en een goede informatieverstrekking is. Daarom zijn in de gids alleen wettelijk beschermde monumenten opgenomen die duidelijk vastgestelde openingstijden hebben. Mede hierdoor is het aantal opgenomen kerken relatief laag. Voorts beperkt het boek zich strikt tot het Vlaamse Gewest, wat betekent dat de Brusselse monumenten buiten beschouwing gebleven zijn.

Ondanks deze zelf opgelegde beperkingen is het aanbod nog altijd zeer rijk. De 224 dichtbedrukte bladzijden stellen honderden monumenten voor, 345 om precies te zijn, gaande van 'molens tot hele industrieel-archeologische sites, van kappelletjes tot abdijen, hoeven, kastelen, omwallingen, stadhuizen, opgravingen en musea...' (blz. 5). Er wordt telkens een korte historische notitie gegeven, gevolgd door een beschrijving van het exterieur en het interieur, om te eindigen met de nodige praktische informatie: toegankelijke delen, openingstijden, toegangsprijs en een telefoonnummer voor verdere inlichtingen.

De gids werd in een minimum van tijd gerealiseerd. De samenstellers - onder de leiding van Marijke Hoflack - baseerden zich voornamelijk op de gegevens die aangeleverd werden door de stads- en gemeentebesturen, toeristische diensten en VVV's, of 'lokale comités' van de Open Monumentendag. Het was uiteraard niet mogelijk al die informatie nog eens grondig na te trekken. De gevolgde werkwijze verklaart dan ook het voorkomen van enkele onnauwkeurigheden. Zo wordt de Brugse Sint-Basiliuskapel (of Heilig Bloed-

kapel) 'Sint-Blasius' genoemd (blz. 61). Als ontwerper van de neo-romaanse bovenbouw van de Sint-Salvatorstoren in Brugge wordt P. Buyck genoemd in plaats van William Chantrell (blz. 63).

De samenstellers zijn echter de eersten om zich bewust te zijn van deze kleine onvolkomenheden (die de bruikbaarheid overigens niet schaden). In hun inleiding stellen zij uitdrukkelijk dat 'de *Monumentengids* moet groeien' (blz. 6). De lezer wordt opgeroepen om fouten en lacunes te melden. Dank zij deze inbreng zullen de volgende edities uitgroeien tot 'het meest volledige vademecum van de monumentenliefhebber'. Ondertussen bevat deze eerste uitgave al een goudmijn aan monumenten-informatie. En wie lid wordt van de *Stichting Vlaams Erfgoed* krijgt deze *Monumentengids* zomaar gratis in de bus. - (MR).

[M. Hoflack e.a.], *Monumentengids*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1995, 224 blz., geïllustreerd.

De streek tussen de IJzer en het kanaal Veurne-Duinkerke

Net vóór het ter perse gaan van dit nummer van *In de Steigers*, werd op 26 september jl. in Veurne de nieuwste publikatie van de Afdeling voor Monumenten en Landschappen bij het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap voorgesteld. Het is overwegend een fotoboek (ruim 300 kleurenfoto's!), waarin het bouwkundig erfgoed van de Westhoek, meer bepaald van het achterland van de kust tussen Duinkerke en Oostduinkerke, wordt belicht. Het kwam tot stand in het kader van het grensoverschrijdend 'Interreg I-programma' en is het resultaat van een samenwerking tussen de inventarismedewerkers van Monumenten en Landschappen bij het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap en van de Franse *Services de l'Inventaire du Nord-Pas-de-Calais*, met de Dienst voor Cultuur van de provincie West-Vlaanderen als projectleider.

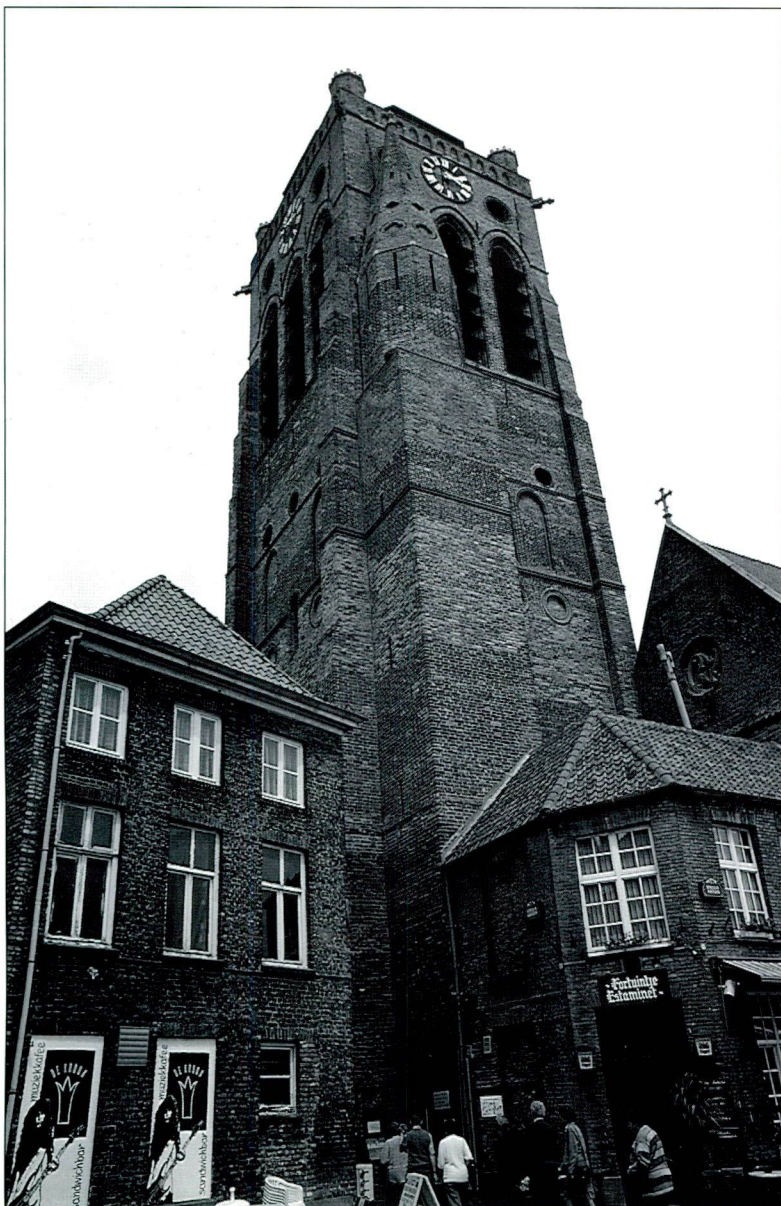
In de begeleidende perstekst wordt het boek als volgt voorgesteld. 'Zoals elders weerspiegelt het bouwkundig erfgoed hier op genuanceerde wijze de geschiedenis en het specifieke karakter van de streek. In de publikatie wordt dit erfgoed daarom in een bondige inleiding gesitueerd in zijn historisch-geografische context en geschiedkundige evolutie. In het aansluitende beeldgedeelte worden steden als Sint-

Winoksbergen en Veurne, Lo en Hondshoote parallel onder de loep genomen. Hun oorsprong en gedifferentieerde ontwikkeling komen immers tot uiting in de aanleg van straten en pleinen, in openbare en privé-gebouwen, in kleinarchitectuur en nutsgebouwen. Het platteland en de dorpen worden op analoge wijze benaderd met bijzondere aandacht voor typerende bouwtypes bij kerken, kastelen, burgerhuizen, 'estaminets', hoeven, daglonershuisjes... Dit overzicht wordt gebracht in een kleurrijke bloemlezing waarin het beeldmateriaal primeert op de korte bijschriften. De keuze van de foto's illustreert de subtiele verscheidenheid van de regio's. (...) Met dit opzet wordt de lezer uitgenodigd tot een verkennende tocht doorheen de Westhoek tussen de IJzer en het Kanaal van Duinkerke. De toerist kan zelf zijn route uitstippelen aan de hand van het plaatsnamenregister en de kaart achteraan'.

De coördinatie was in handen van Suzanne Van Aerschot-Van Haeverbeeck en Odile Canneva-Tetu. De teksten zijn van de hand van Anne Marie Delepiere, Suzanne Van Aerschot-Van Haeverbeeck,

Veurne: toren van de Sint-Niklaaskerk.

Claude Delacroix-Vandalle en Pierre-Louis Laget. Fotografen zijn Oswald Pauwels, Philippe Dapvril, Olivier Marlard en Pierre Thibaut. Daarnaast werd ook geput uit het fotoarchief van het Departement Leefmilieu en Infrastructuur bij het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

S. Van Aerschot-Van Haeverbeeck & O. Canneva-Tetu (o.l.v.), *De Westhoek. Tussen de IJzer en het kanaal van Duinkerke*, Brussel 1995, 128 blz., geïllustreerd. Prijs: 950 BEF; verkrijgbaar door overschrijving van 950 fr. op rekeningnummer 091-2206040-95 van de Afdeling Monumenten en Landschappen, Pers en Voorlichting, Zandstraat 3, 1000 Brussel. Dit werk verschijnt gelijklopend in het Frans met dezelfde illustraties, onder de titel: *Flandre, entre Yser et canal de Furnes*.

Koning Leopold II en Oostende

Koning Leopold II werd in zijn tijd 'le roi bâtisseur' genoemd: de bouwende koning. Meer nog dan 'bouwer' is echter de term 'stedebouwer' op hem van toepassing. Hij beperkte zich namelijk niet tot het laten optrekken van monumentale bouwwerken, zoals het Koloniaal Museum van Tervuren en de Triomfboog van het Jubelpark in Brussel. Door het aanleggen van parken en grote lanen streefde hij ernaar de stedelijke agglomeraties en het aangrenzende platteland een nieuwe structuur te geven. Daarbij speelden zowel esthetische idealen en economische motieven als bekommernissen op het gebied van volksgezondheid en volksverheffing een rol. Hij was ongetwijfeld een van de eersten om bij voorbeeld de Brusselse agglomeratie als één stedebouwkundig geheel te beschouwen.

Stedebouw lag hem nauw aan het hart en hij onderhield goede betrekkingen met bekende urbanisten uit die tijd, zoals de Duitser Joseph Stübben. Het was overigens op aandringen van de vorst dat Stübben bepaalde projecten in ons land realiseerde, waaronder ook het zogenaamde *Stübbenkwartier* ten noordwesten van Brugge. Dergelijke koninklijke stedebouwkundig bemoeienissen werden niet altijd op prijs gesteld door de plaatselijke bestuurders. Beroemd in dat verband zijn de meningsverschillen tussen Leopold II en de Brusselse burgemeester Karel Buls.

De vorst was niet alleen een vernieuwer. Hij wist ook waardering op te brengen voor de architecturale kwaliteiten van de historische steden. Was hij het immers niet die tijdens een toespraak in 1877 de wens uitdrukte dat Brugge 'een tweede Nürenberg' zou worden, een museumstad vol gerestaureerde monumenten? Dezelfde Leopold II zou naar verluidt evenwel ooit tot Georges Rodenbach, de auteur van de roman *Bruges-la-Morte*, gezegd hebben dat wat hem betreft Brugge niet lang meer 'la Morte' zou blijven.

'Nous allons mettre des tramways et de la vie là-dedans'. Maar misschien is de contradictie tussen deze beide uitspraken niet zo groot als ze op het eerste gezicht wel lijkt.

Tenslotte was de koning ook een ecologist avant-la-lettre. Toen hij in 1900 een aantal van zijn eigendommen als 'Koninklijke Schenking' aan de Belgische staat wilde overdragen, verbond hij daaraan de voorwaarde dat ze steeds groen en onbebouwd zouden blijven. Dit gold onder meer voor de uitgestrekte domeinen - 6500 hectare! - van Ciergnon en van 'Ardenne' (Houyet). Negen jaar later baarde de snel oprukkende verkaveling van de duinen hem zodanige zorgen, dat hij zich voornam alle duinen te laten ont-eigenen en te beschermen. De dood zou hem echter beletten dit plan ten uitvoer te brengen.

Hoewel Leopold II zich op vele plaatsen in zijn koninkrijk met urbanisatie heeft ingelaten, zijn er toch twee steden die in het bijzonder de sporen van zijn ingrepen dragen: Brussel en Oostende. Dank zij deze koning zou Oostende in de tweede helft van de 19de eeuw uitgroeien tot de 'koningin der badsteden', met een toeristische reputatie die tot ver buiten de Belgische grenzen reikte. Oostende, en meer bepaald de 'Venetiaanse Galerijen' (gebouwd in opdracht van Leopold II) waren dan ook een waarlijk uitgelezen

plaats voor de tentoonstelling *Leopold II urbanist*, die van 26 mei tot 24 september 1995 door het Oostendse stadsbestuur werd ingericht. Er werd een rijke selectie van documenten getoond, die op uitstekende wijze de veelzijdigheid van Leopold II op het gebied van bouwopdrachten en stedenbouwkundige projecten belichtten. Veel van deze documenten waren nooit eerder aan het publiek getoond. De klemtoon lag op projecten in Brussel en Oostende.

Ter gelegenheid van de tentoonstelling verscheen ook een overvloedig geïllustreerd boek onder de titel *Leopold II koning-bouwheer*. Auteur is Piet Lombaerde, professor aan het Henri Van de Veldeinstituut te Antwerpen, bijgestaan door Ronny Gobyn (die ook de drijvende kracht achter de tentoonstelling was). In het boek worden niet enkel de meeste stukken uit de tentoonstelling gereproduceerd, maar wordt tevens in een wetenschappelijk verantwoorde en toch vlot leesbare tekst de betekenis van Leopold II aangetoond voor de urbanisatie van Brussel en Oostende in de tweede helft van de 19de en het begin van de 20ste eeuw. Een standaardwerk voor de geschiedenis van Oostende in het bijzonder en van de stedenbouw in Vlaanderen in het algemeen. - (MR).

P. Lombaerde, i.s.m. R. Gobyn, *Leopold II koning-bouwheer*, Gent 1995, 134 blz., geïllustreerd.

Oostende: Kursaal. Chromolithografie uitgegeven door Kiessling & Co te Brussel en gedrukt bij Emrik & Binger in Haarlem. Niet gedateerd, waarschijnlijk rond 1860 (dus enkele jaren vóór de troonsbestijging van koning Leopold II). (Privé-verzameling, Gent)

De Poortersloge in Brugge

Hoewel de Poortersloge een vertrouwde gestalte is in het Brugse stadsbeeld, zijn nochtans weinigen bekend met wat zich sinds al die eeuwen binnen haar muren heeft afgespeeld, of welke opdrachten de huidige gebruiker van het gebouw - het Rijksarchief - er nu vervult. Sinds kort is er echter een boek dat dit alles haarfijn uit de doeken doet. Het werd aan het publiek voorgesteld op donderdag 7 september jl., ter gelegenheid van de officiële heropening van het Rijksarchief. Dat was net op tijd om het gebouw ook op zondag 10 september, ter gelegenheid van Open Monumentendag, voor bezoekers open te stellen. Meer dan 2.000 belangstellenden maakten van die gelegenheid gebruik en bezochten meteen de gelegenheidstentoonstelling 'Schatten uit de fondsen en verzamelingen van het Rijksarchief', die van 10 tot 29 september liep in de grote zaal van de Poortersloge.

In de maanden daarvoor had het interieur van het archief een restauratie en gedeeltelijke verbouwing ondergaan. Behalve de leeszalen op het gelijkvloers werd ook de zaal met het goudlederbehang op de eerste verdieping grondig onder handen genomen. Het goudleder (midden 18de eeuw, vermoedelijk Mechels), dat in vrij slechte staat

verkeerde, werd door specialisten gerestaureerd en terug aangebracht; tegelijk kreeg de ruimte een nieuwe, aangepaste verlichting. Daarnaast werd de binnentuin (kant Kraanrei) heraangelegd en werd er een beeldhouwwerk van Hubert Minnebo geplaatst.

Het boek, dat uitgegeven is door het Algemeen Rijksarchief, heeft als titel *Van Poortersloge tot Rijksarchief, een gebouw met inhoud*. Auteurs zijn historicus M. Vandermaesen (die ook de redactionele coördinatie waarnam), B. Soens, A. De Bock en P. Ronse.

De Poortersloge, die in haar oorspronkelijke staat ongetwijfeld één der parels van de middeleeuwse burgerlijke bouwkunst in Vlaanderen was, heeft een rijke geschiedenis achter zich. Speciaal ten behoeve van *In de Steigers* vat auteur M. Vandermaesen hieronder de hoofdlijnen van zijn werk samen.

Gebouwd op het einde van de 14de eeuw in het hart van de bruisende handelswijk, was de Poortersloge een geschikte ontmoetingsplaats tussen het stadsbestuur, vermogende poorters en vreemde kooplui. Deze 'officiële' functie belette niet dat verenigingen, instellingen en personen van zeer uiteenlopende aard elkaar in de Loge opvolgden. We vermelden hier slechts het Gezelschap van de Witte Beer

In de Steigers is een monumentennieuwsbrief die uitgegeven wordt door de Dienst voor Cultuur van de provincie West-Vlaanderen. Per jaar verschijnen twee nummers van 8 à 16 bladzijden elk. Wie dat wil, kan *In de Steigers* thuis toegestuurd krijgen voor 100 frank per jaar. Het volstaat de onderstaande bon uit te

knippen of (als u uw tijdschrift niet wil beschadigen) te kopiëren, in te vullen en op te sturen naar het onderstaande adres. Tegelijk maakt u 100 frank over op rekeningnummer **091-0098046-08**, t.n.v. Provincie West-Vlaanderen, Dienst voor Cultuur, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries (Brugge).

Ja,

ik wens een jaarabonnement op *In de Steigers* (2 nummers per jaar) en gireer 100 fr. op rekeningnummer 091-0098046-08 voor de jaargang 1996.

Naam en voornaam: _____

Straat en nummer: _____

Postcode en gemeente: _____

Handtekening: _____

tot het einde van de 15de eeuw, de Rederijkerskamer van de Heilige Geest (1637-1790), de Kamer van Koophandel (1668-1715), de Vrije en de Stedelijke Academies voor Schone Kunsten (resp. 1720-1883 en 1883-1890), en tenslotte het Rijksarchief vanaf 1912. Tussendoor werd het gebouw nog gebruikt als feestzaal en speelokaal (15de-17de eeuw), voor gereformeerde kerkdiensten, zittingen van een Engelse krijgsraad, opslagplaats (einde 17de - begin 18de eeuw), terwijl in de kelderruimte en buiten tegen de noordelijke gevel handelaren hun waren konden aanbieden (15de-16de eeuw).

De Poortersloge onderging in de loop van haar bestaan enkele ingrijpende bouwkundige veranderingen die het uitzicht van bepaalde elementen van haar structuur hetzij definitief, hetzij tijdelijk wijzigden. De brand die de Loge tijdens de nacht van 28 op 29 januari 1755 teisterde was voor zover bekend de aanleiding om een eerste maal uitgebreide herstellingen uit te voeren. Uit dit jaar dateert ook het monumentale ingangsportaal in rococostijl met het jaarschrift in cartouche. In 1787 veranderde de onmiddellijke omgeving van uitzicht door de afbraak van de Sint-Jansbrug en de overwelling van de Reie aan de zuidzijde van

het gebouw. Een jaar later werd de ranke torenspits vervangen door een zesdelig ingesnoerd tentdak.

De eerste grootschalige verbouwing ging door van 1805 tot 1825, toen o.l.v. architect Joseph-François Van Gierdegom de oostgevel met zes traveeën in overwegend neo-classicistische stijl werd verlengd. In 1854-1855 integreerde stadsarchitect J.B. Rudd één van beide door de stad aangekochte huizen in de Academiestraat dermate dat dit qua gevelaanzicht als een volmaakte verlenging van de naburige Poortersloge oogde.

Het romantische heimwee naar het verdwenen gotische karakter van de Poortersloge bepaalde in grote mate de restauratieopdracht die Louis Delacenserie in 1887 kreeg en die zich richtte op het herstel van de Loge in haar oorspronkelijke staat. De werken, uitgevoerd van 1898 tot 1903, hadden tot gevolg dat het architecturaal concept van het oorspronkelijke 15de-eeuwse gebouw weer duidelijk herkenbaar werd. De plaatsing van de gevelbeelden in 1924 moest de kroon op het werk worden.

In 1984 maakte de Regie der Gebouwen een aanvang met een nieuwe restauratiecampagne. De eerste fase betrof het herstellen en reinigen van de gevels, die gedeeltelijk opgetrokken zijn in Balegemse steen en sterk aangetast waren door pollutie en erosie (1984-1985).

In 1994-1995 werden in het voormalige huis Van den Abeele verbouwingen uitgevoerd die de werking van het Rijksarchief ten goede moesten komen (uitbreiding leeszaal voor microfilms, verfraaiing leeszaal voor originele bescheiden) en werd de reeds vermelde restauratie van het goudlederbehang in de vergaderzaal op de eerste verdieping van datzelfde huis uitgevoerd. De heraanleg van de tuin en de plaatsing van het beeldhouwwerk van Hubert Minnebo

De Poortersloge te Brugge

IN DE STEIGERS

Monumentennieuws uit West-Vlaanderen

verschijnt tweemaal per jaar en is een uitgave van de Provinciale Dienst voor Cultuur in opdracht van de Bestendige Deputatie van West-Vlaanderen.

Redactie-adres: 'In de Steigers', Dienst voor Cultuur, Provinciehuis Boeverbos, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries/Brugge.

Redactionele coördinatie: Marc Ryckaert.

Vormgeving en druk: Provincie West-Vlaanderen - Grafische Dienst.

Verantwoordelijke uitgever:

Ludo Valcke, directeur Dienst voor Cultuur, Provincie West-Vlaanderen.

Werken mee aan dit nummer:

W. Moeyaert, M. Ryckaert, M. Vandermaesen, L. Vermeersch.

Illustratieverantwoording: A.C.L./K.I.K., Brussel: blz. 18 - Photo Brusselle, Brugge: blz. 39 - Arnoud Debonnet, Brugge: blz. 24 - L. Devliegher, Brugge: blz. 30, 31 onder - Magenta/Wilfried Scheldeman, Brugge: blz. 23, 25 - Hugo Maertens, Brugge: blz. 17, 37, 40 - P.B.C., Brugge: blz. 31 boven, 33, 34 - Fernand Peuteman, Brugge: blz. 20 boven - Pjerpel Rubens, Tielt: blz. 29, 32 - Marc Ryckaert, Gent: blz. 20 links, 21, 22, 28, 36.

vonden toen eveneens plaats. De titel van het kunstwerk luidt heel toepasselijk voor bij een archiefgebouw: *Een klassering van herinneringen, voor de volgende generaties vastgelegd.*

M. Vandermaesen, B. Soens, A. De Bock, P. Ronse, *Van Poortersloge tot Rijksarchief. Een gebouw met inhoud (15de eeuw - 1995)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1995, 84 blz., geïllustreerd; prijs: 500 frank. Het boek is verkrijgbaar in het Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.

Gezicht op de Spiegelrei te Brugge, met op de achtergrond de Poortersloge, 1847. Op dat ogenblik was de Poortersloge aan de zijde van het huidige Jan van Eyckplein nog voorzien van de brede neo-classicistische gevel uit 1805-1825. Chromolithografie, uitgegeven door Daveluy in Brugge. (Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge)

Inhoud

- 17 Een nieuwe toekomst voor het Tolhuis (M. Ryckaert)
- 19 Redactioneel
- 19 Sint-Salvators: toren (half) uit de steigers
- 21 Stichting Vlaams Erfgoed start met restauratie Fort Napoleon
- 23 Romaans kerkje van Snellegem gerestaureerd (M. Ryckaert, m.m.v. L. Vermeersch en W. Moeyaert)
- 26 De lezers aan het woord
- 27 Open Monumentendag opnieuw een succes

- 27 IJzertoren in de steigers
- 29 Nieuw op de Monumentenlijst (M. Ryckaert)
- 35 Boekenplank

PROVINCIE WEST-VLAANDEREN

40

40 JAAR DIENST VOOR CULTUUR